מצגת אין כמו ההווה של העבר

סיפוריהם של עצי מורשת
בתל אביב־יפו

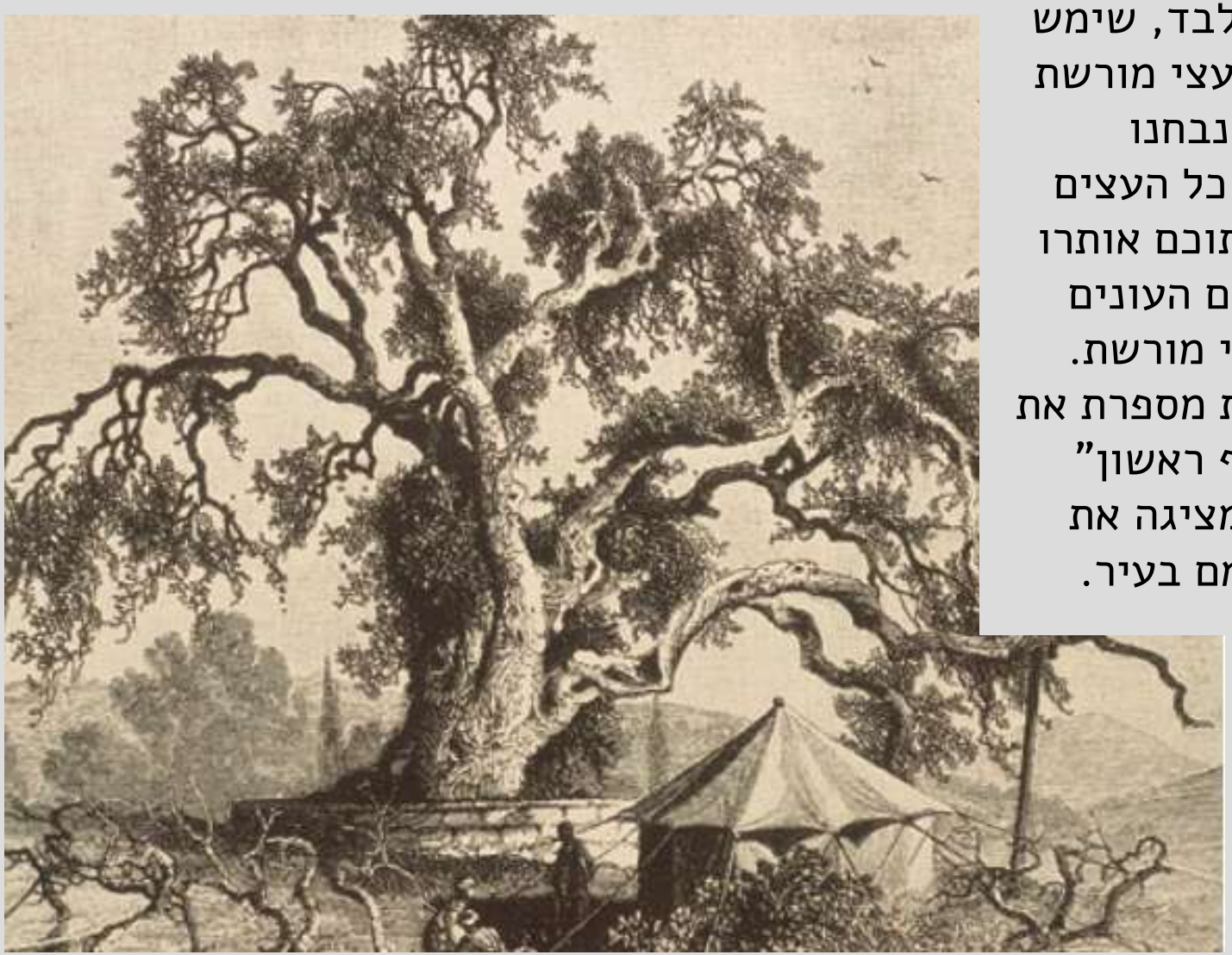
פיקוס השקמה בגן יעקב, 2023

אבני מורשת

תחקיר, צילום וכתיבה
פרופ' אליהו שטרן

עצי מורשת הם עצים ותיקים המספרים, או מלווים, את תולדות המקום. ישנן הגדרות נוספות הכוללות גם עצים נדירים, עצים מרשימים, או עצים קדושים לאחת מהדתות המונותאיסטיות.

בשנת 2012 **ירון בלסלב,** בשיתוף החברה להגנת הטבע ומשרד החקלאות, ערך סקר של "העצים שקדמו לעיר" תל אביב-יפו. בסקר נמצאו למעלה ממאתיים עצים בני מאה שנה ויותר, ולדבריו קיימים עצים ותיקים נוספים שלא נכללו בסקר. כיוון שלא לכל העצים יש סיפור ייחודי, או בזה המספר את תולדות המקום, סקר זה, הכולל עצים ותיקים בלבד, שימש כבסיס לאיתור עצי מורשת בעיר. בהתאם, נבחנו תולדותיהם של כל העצים הנכללים בו ומתוכם אותרו אחד עשרה עצים העונים להגדרה של עצי מורשת. המצגת הנוכחית מספרת את סיפוריהם "בגוף ראשון" והמפה שלהלן מציגה את פרישתם ומיקומם בעיר.

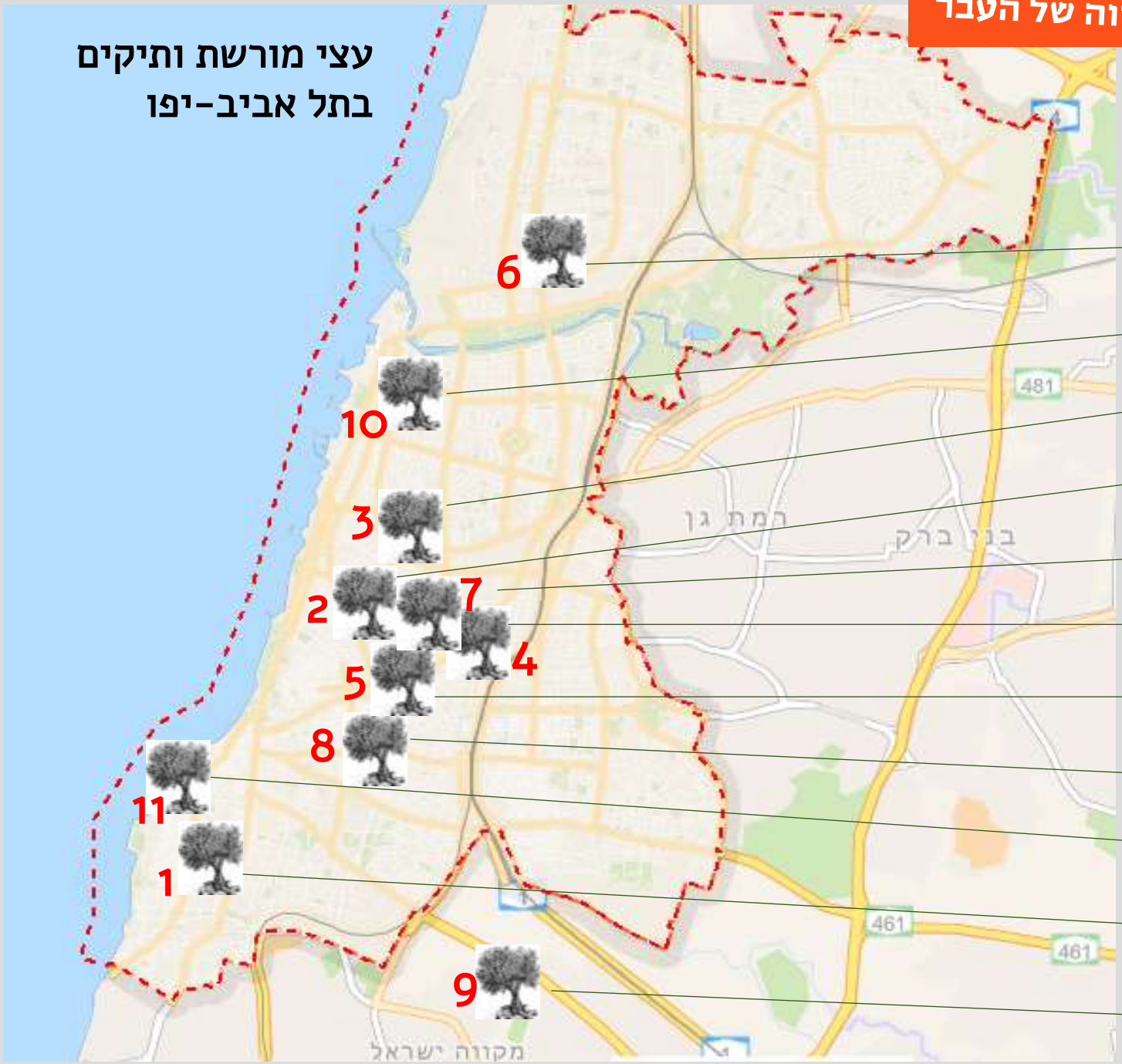

עץ אלון עתיק שנכחד בחברון. על פי המסורת, אברהם אבינו ישב בצילו

מקור: מסע אחר

אין כמו ההווה של העבר

עצי מורשת ותיקים בתל אביב-יפו

עץ מורשת

1 — הוותיק ביותר

11 — הצעיר ביותר

שיזף מצוי
ברחוב חיים לבנון

תות שחור
בגינת מלץ

פיקוס השקמה
בגינת יעקב

פיקוס השקמה
ברחוב מזא"ה

אשל הפרקים
במתחם צקלג

פיקוס השקמה
בביה"ס שבח

פיקוס השקמה
ב"חווה לדוגמא"

פיקוס בנגלי
במושבה האמריקאית

תות לבן
בשכונה המרונית

פיקוס השקמה
ברחוב ציהתל"י

פיקוס בנגלי
במקווה ישראל

מצגת אין כמו ההווה של העבר

פיקוס השקמה

רחוב ציהתל"י 28

זה אני בשנות 1930

ובאן כיום, 2024

זה אני, 2021

אומרים שאני זקן העצים של תל אביב. נולדתי לפני יותר מ-400 שנים ונותרתי בודד ממטעי השקמים שגדלו בדרומה של יפו. בחיי הארוכים ליוויתי את השיירות שעשו את דרכן ממצרים ליפו וחזרה.

אני שייך למשפחת התותיים ואבותיי הגיעו ארצה מאפריקה הטרופית. היום אני מתנשא לגובה של 22 מטרים וקוטר צמרתי כ-40 מטרים. בשנת 1995 אגף הגנים העירוני הסיר את רקמתי החולה, טיהר את חללי הפנימי ומרח אותו בזפת

מצגת אין כמו ההווה של העבר

הגן ברחוב ציהתל"י
ועץ השקמה הקשיש,
2021

אני ובובת הרקדנית
התלויה על ענפיי

בבסיס הגזע שלי הוצב צינור פלדה לתמוך בי ובענפי. את חלל הגזע שנוצר בי כיסו בלוח מתכת למנוע כניסת ילדים ולמרות זאת זכיתי לביקוריהם המבורכים.
ילדי השכונה תלו על ענפיי בובות קסומות, בת ים קטנה ובובת חתול ורקדנית עם כנפיים, ונסיכה עם שיער קש. כך, בערוב ימיי הפכתי לעץ אגדות שכונתי המשגיח על הדרך העתיקה למרכז יפו של ימינו.

מצגת אין כמו ההווה של העבר

פיקוס השקמה

רחוב מזא"ה 57
(או מסביב –
רח' אוליפנט 8)

כאן אני בשנת 1878

וכאן אני כיום, 2024

כך נראיתי בשנת 2012

צילום: גל חרמוני

אני צומח בנקודת המפגש של ארבע חצרות בין רחוב אוליפנט למזא"ה. את יום הולדתי ה-400 חגגתי זה מכבר. בבחרותי גדלתי בבית הבאר של משפחת אל מג'רב. אחרי שנת 1850 ניסו להתיישב במקום נזירות איטלקיות אך בית הבאר על אדמותיו נמכר בשנת 1870 לגרמני הטמפלרי קונרד רואהם.

משפחת קונרד הקימה במקום חווה והקיפוה בחומה של אבני כורכר. לאחר שבני המשפחה נפטרו, החווה נמכרה ב-1872 לטמפלרי ג'ורג' גינטר שהקים במקום מאפייה ופרדס. הייתי חלק מהחווה שהתקיימה עד מלחמת העולם השנייה. עם הגידול בזרם העולים ממזרח אירופה, נמכרו חלק מאדמות החווה.

מצגת אין כמו ההווה של העבר

חלק ממני מצוי
בגן הילדים שברחוב
מזא"ה, 2021

סביבי נבנו בתי מגורים ומצאתי את עצמי בין ארבע חצרות. סביב חלק מהגזע שלי המצוי ברחוב מזא"ה הוקם לשמחתי גן ילדים.

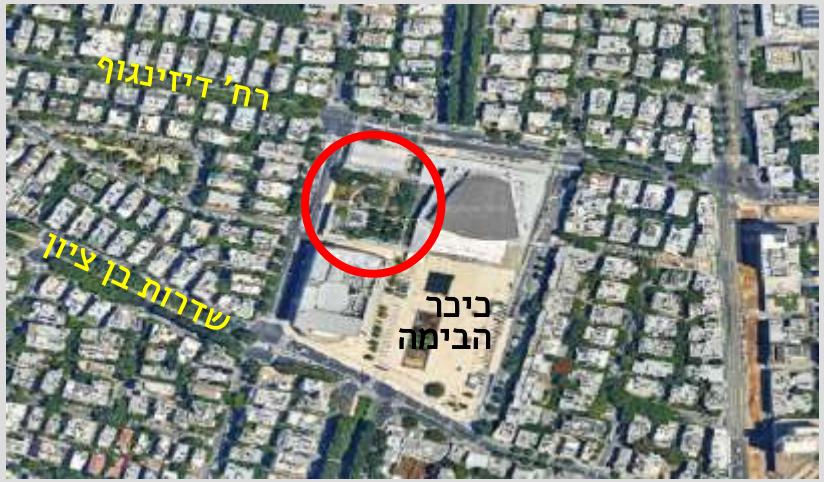
בשנת 2005 הוכרזתי על ידי משרד החקלאות כעץ מוגן וכך נכנסתי לרשימת העצים המוגנים. כיוון שכך, רשות שמורות הטבע נעצה בי שלט המודיע כי לעת זקנתי הפכתי לערך טבע מוגן.

ב-2021 צולמתי כ
טבע מוגן

פיקוס השקמה

גינת יעקב, שדרות תרס"ט 4

גינת יעקב
בשדרות תרס"ט

נותרנו שלושה עצי פיקוס השקמה על "גבעת השקמים" של תל אביב הקטנה. לפי ממדיי אני כנראה הבכור. מומחים מעריכים, כי אני בן כמה מאות שנים. עם השנים צמחתי לגובה של 10 מטרים, קוטר צמרתי מגיע ל-15 מטרים והיקף גזעי הוא 1.8 מטרים. שִׁבע ימים, הייתי חלק מההיסטוריה של מרחב תיאטרון הבימה והיכל התרבות, אזור ששימש לחקלאות ולמגורים טרם הפך למרכז תרבות.

בבל תפארתי, 2023

מצגת אין כמו ההווה של העבר

השטח בו גדלתי מסומן במפה בריבוע אדום. ככל שאני זוכר, תחילתו הייתה כנראה בהתיישבות חקלאית ערבית מתחילת שנות ה-1830 בבעלות משפחת אבו גזאלה. ממול היה צמוד אליו שטח שחלקו היה בבעלות אבו גזאלה וחלקו בבעלות. משפחת למלה הטמפלרית מהמושבה שרונה.

במרכז ומימין נראה קצה החווה החקלאית שפעלה בסמוך לתיאטרון הבימה, סוף שנות 1940

הפרדס עליו הוקמו החווה החקלאית ומאוחר יותר היכל התרבות, שלהי שנות 1930. אני גדל בריבוע האדום

כל השטח שממזרח לנו היה פרדס שנמכר בתחילת שנות ה-1920 למשפחת ליטווינסקי. לימים, צפון השטח נמכר לעיריית תל אביב ובמשך שנים פעלה בו חווה חקלאית לימודית עבור ילדי בתי הספר שבסביבה. יתרת השטח שמדרום למרחב מגוריי הופקע על ידי העירייה והוקם עליו תיאטרון הבימה. לאחר שהופסקה פעילות החווה הוקם

מצגת אין כמו ההווה של העבר

גזעי כבר שָׁבע ימים, 2023

בשטחה היכל התרבות העירוני ומצפון לי הוקם מוזיאון האמנות על שם הלנה רובינשטיין. הוקפתי בשלושה בניינים ובחלל בו המשכתי לצמוח, יעקב רכטר תכנן גן על שמו של התורם יעקב סוראסקי. בשנת 2010 ערכו בי ובגן בכללותו שיפוץ כירורגי. הגן הונגש לציבור ואתם מוזמנים להמשיך לחסות בצילי.

פיקוס השקמה

ב"הר התקווה", חצר ביה"ס "שבח מופת", רח' המסגר 7

כך נראיתי בשנת 2016 בחצר בית הספר "שבח מופת"

צילום: דר' אבישי טייכר, ויקיפדיה

אני וחבריי ממשיכים לצמוח בחצר בית הספר "שבח מופת" אך ראשיתנו בחווה שנקראה "הר התקווה" שהוקמה בשנת 1855 על גבעת כורכר ממערב לנחל מוסררה. את שטח החווה רכשו במשותף שתי קבוצות מסיונריות, פרוסים ואמריקאים.

הפרוסים היו ברובם בני משפחת הסופר (לימים) סטיינבק ואילו בראש הקבוצה השנייה הייתה קלורינדה מיינור. יש אומרים כי היא נטעה אותי, אך ליבי אומר כי קדמתי לחווה כיוון שקלורינדה, שנפטרה בסוף שנת 1855, נקברה בצילי.

מצגת אין כמו ההווה של העבר

אני וחברי
על פסגת
"הר התקווה"
בראשית שנות
ה-1940

קלורינדה
מיינור

מצבתה של
קלורינדה
מיינור
שנקברה
בצילי

החווה פרחה אך לא האריכה ימים. המקום ננטש לאחר שהותקף בשנת 1858 על ידי ערבים. ההתקפה הסתיימה ברצח ובשני מעשי אונס. ואני עד למאורעות. בזמנו, השטח שסביבי שימש כבית העלמין של אנשי הר התקווה. בשנת 1948 הוקם סביבי בית הספר "שבח". בשנת 1966 אף זכיתי לביקורו של חתן פרס נובל, הסופר ג'ון סטיינבק, צאצא למקימי החווה בה אני קיים עד היום.

שרידי החווה על הר התקווה ואנחנו,
עצי השקמה, 1933 צילום: יוסף בן יוסף אתר "Tel Aviv 100"

פיקוס השקמה

ב"חווה לדוגמא", רחוב החשמל 12

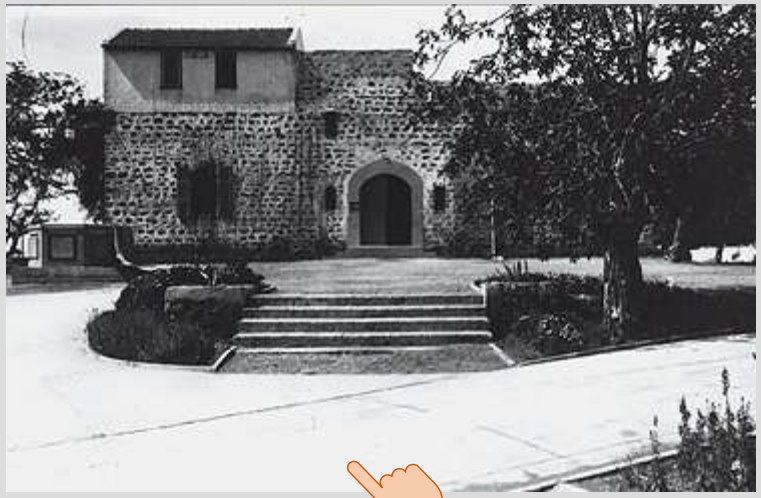

כך אני נראה היום, 2024, מדרך בגין

לכל המאוחר נולדתי בשנת 1856. לדעתי נולדתי קודם לכן שכן בעת שהכומר אלפרד אייזקס רכש בשנה זו קרקע להקמת חווה חקלאית, הקרקע כבר הייתה מעובדת. כוונתו הייתה להקים חווה חקלאית למטרות מיסיונריות. חבר אליו יהודי מומר בשם פול הרשון שפיתח את החווה ובנה בה באר ובית מגורים.

מצגת אין כמו ההווה של העבר

מקור: Ynet 2011

בית החווה לדוגמא
טרם שיפוצו,
משמאלו מציץ פיקוס
השקמה, 1988

הבאר של
החווה, 2022
צילום: זלמנסון זלר,
מתוך אתר פיקיוויקי

פיקוס השקמה
מציץ ממתחם
חברת החשמל,
2024

אני צומח בצידו המזרחי של בית המגורים ששרד עד היום. החווה נועדה לשמש כ"חווה לדוגמא" אך הניסיון לא צלח והחווה פסקה לפעול. בשנת 1900 נמכרתי יחד עם החווה למשפחת רוק מיפו. מאוחר יותר הפכתי חלק מתחנת משמר טורקית על הדרך יפו-שכם ולאחר מלחמת העולם הראשונה השתכנה בבית שלצידי יחידת משמר של הצבא הבריטי. וקורותיי עוד לא תמו. בתום המלחמה נמכרו קרקעות החווה ועל חלק מהן הקים פנחס רוטנברג את חברת החשמל. משרדי החברה נקבעו בבית החווה הישן. בשנת 1998 שופץ הבית והוא משמש עד היום כמקום מושבו של דירקטוריון החברה. היום כל השטח השייך לחברת החשמל סגור לציבור וכל שנותר לי הוא רק להציץ מעבר לחומת המתחם אל הכביש שלצידה ולהמתין לביקורכם ברשות.

שיזף מצוי

ברחוב חיים לבנון 2, בצמוד
לבוסתן מוזיאון ארץ ישראל

כאן אני בשנת
1878 במפה של
ה-PEF

השיזף המצוי
בדרך
לשייח מוניס
1924-1923,
צייר: ראובן רובין

כאן אני בשנות 1930 לצד הדרך
מיפו לכפרים שייח מוניס וג'ליל

כבר בשנת 1799 מצוי במפת ז'קוטן כפר ערבי מצפון לירקון בשם א-טהר. בשנת 1821 הכפר שינה את שמו לשייח מוניס על שם שייח שנקבר בכפר.

עם כיבוש הארץ על ידי אברהים פאשה בשנת 1831, הכפר גדל והחלה להתפתח מערכת דרכים ממנו. דרך אחת הובילה דרומה ליפו,

מצגת אין כמו ההווה של העבר

כאן אני היום, בשנות ה-1960

וכאן אני היום, 2024

והיא מופיעה במפה של ה-PEF משנת 1878. אני צמחתי בצידה של הדרך העולה אל הכפר. מאוחר יותר היא הפכה לדרך הראשית מיפו אל שייח מוניס וצפונה לכפר ג'ליל. בשל צמרתי הענפה לצד הדרך, הצייר אברהם רובין הנציח אותי בציור משנת 1923/4. על תוואי דרך ראשית זו נסלל לימים רחוב חיים לבנון בו אני ממשיך לצמוח עד היום, בתוך הבוסתן של מוזיאון ארץ ישראל.

במלוא תפארתי, 2024 צילום: מודי שניר

(נא להשוות אותי עם הופעתי בציור של ראובן)

אשל הפרקים

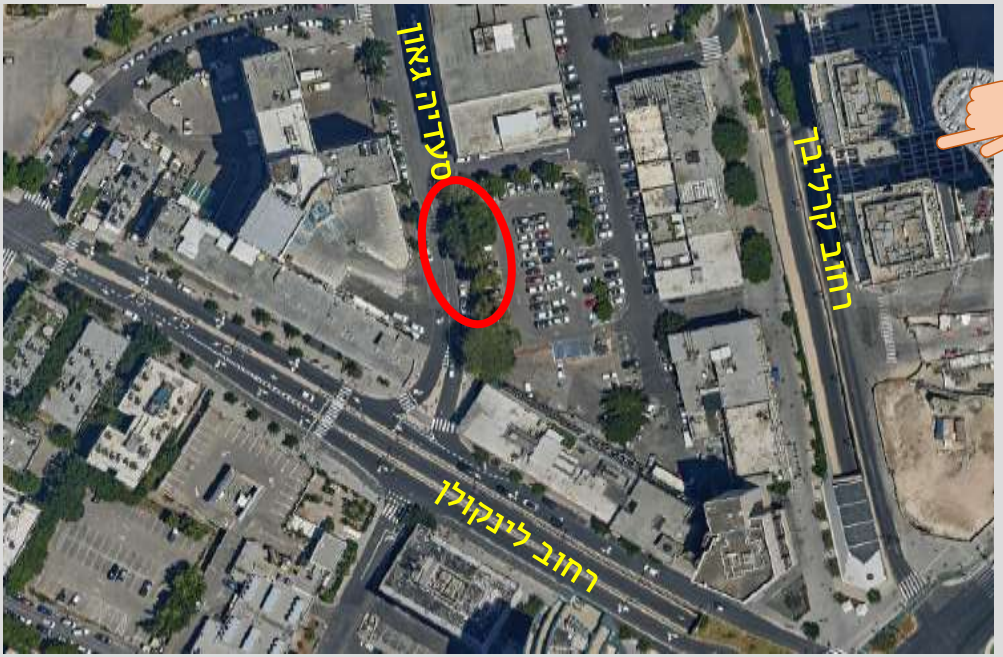
מתחם צקלג, רח' סעדיה גאון 16

אני וחברי, 2024

אני כאן, בגדר של בית העלמין הטמפלרי, בשנות ה-1930

ובשנת 2024, אני וחברי תוחמים מגרש חנייה ברחוב סעדיה גאון

נותרנו רק חברי ואני מהגדר שתחמה את בית העלמין הטמפלרי שהקימו תושבי שרונה בשנת 1871. מדרום מערב לנו הייתה חוות רואהם שהוקמה בשנת 1870. כיום, בית העלמין לשעבר משמש כמגרש חנייה בין הרחובות לינקולן וקרליבך. ואנו, היינו עדים לכל תהליך ההתפתחות העירונית שחל כאן.

שער בית העלמין הטמפלרי של שרונה (ברקע) בשלהי שנות ה-1880

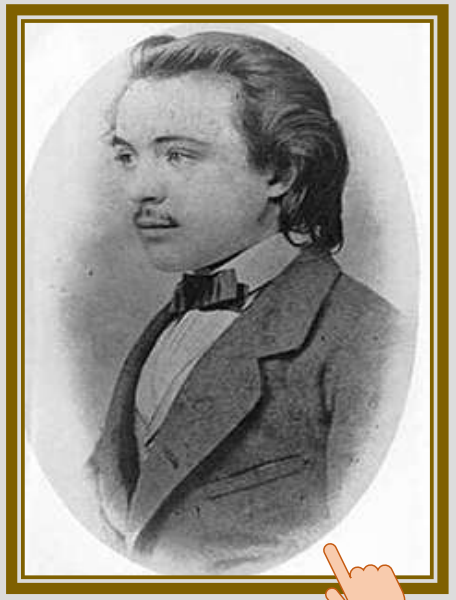
עצי אשל הפרקים ושער בית העלמין הטמפלרי/מתחם צקלג, 1951

הופעתנו הראשונה הייתה במפה של תיאודור סנדל משנת 1878 וקרוב לוודאי שנטעו אותנו שנים ספורות קודם לכן. במהלך הזמן היינו עדים לקבורתם של 350 מאנשי שׂרונה עד שבשנת 1951 הועברו עצמותיהם לעמק רפאים בירושלים. אולם קודם לכן, בשנת 1943 היינו עדים לניסיון פיגוע של כוחותינו בגרמנים הטמפלרים של שרונה.

הניסיון שנערך לידינו בבית העלמין, נכשל. במהלך שנות 1950, לאחר פינוי בית העלמין, החלו בבניית בנייני משרדים לעסקים וביניהם מגרשי חנייה. אנו מצאנו את עצמנו שוב כחלק מגדר. הפעם הגדר המערבית של מגרש חנייה ברחוב סעדיה גאון. בקרבתנו הוקם לאחר מכן חניון רב-קומתי ואנו תקווה כי לא יפנו אותנו בעתיד לצורך ניצול מגרש החנייה לבניין עסקים נוסף.

פיקוס בנגלי

במושבה האמריקאית-גרמנית,
רחוב אאורבך 8

"אבא שלי" – הברון פלטון פון אוסטינוב, 1840-1919

בשנת 1878 שב הברון פלטון פון אוסטינוב ארצה ורכש את בית העם של הטמפלרים במושבה הגרמנית. הוא הוסיף לבניין קומה שלישית ומאחוריו הוא נטע אותי ועוד עצים ושיחים רבים ופיתח פארק יחיד במינו לאותה תקופה. על ענפי בילו תוכים וקופים שהוא הביא לפארק. בשנת 1879 הוא הקים במבנה

אני בחצר מלון פארק במפה משנות ה-1930

וכאן אני בחצר בית עמנואל, 2024

מוזיאון עתיקות ובשנת 1895 הוא הפך את כל המבנה ל"מלון פארק", על שם הגן היפה שמאחוריו. אני זכיתי לארח בצילי אישים רבים וביניהם הקיסר וילהלם השני. כיום שוכנת במבנה קהילת יהודים משיחיים הנקראת "בית עמנואל". מהגן המפואר נותרנו רק אני ופיקוס שִקמה בן גילי. בבית עמנואל פועלות כיום אכסניה ותערוכת חפצים ומסמכים הקשורים לתולדות המושבה הגרמנית.

אני בשנת 2022

מקור: העצים של תל אביב - פרויקט תל אביב

הגן של הברון אוסטינוב בו גדלתי

מקור: הבלוג "טיול בעיר"

פיקוס בנגלי

בבית הספר החקלאי מקווה ישראל

אני אמנם לא תל אביבי אך בשל קרבתי לתל אביב וייחוסי המכובד אני בהחלט מתאים להיכלל ברשימה זו של עצי מורשת תל-אביביים. ייחוסי נובע מכך שקרל נטר, מקים בית הספר החקלאי "מקווה ישראל", נטע אותי בשנת 1888 בסמוך לביתו. עם השנים הפכתי להיות סמל בית הספר כיוון ששורשי האוויר שלי מסמלים את בוגרי בית הספר שהשתרשו בארץ. יחד עם זאת, אני גם העץ הלאומי של הודו. במשך שנותיי צמחתי לגובה של 17 מטרים, וקוטר צמרתי מגיע לכדי 30 מטרים.

אני עדיין צומח
על אדמת
בית הספר מקווה
ישראל, 2024

חלק משורשי האוויר שלי

קרל נטר 1826-1882

אני ושורשיי
ב-2008
צילום: דר' אבישי טייכר
באתר פיקיוויקי

אני עדיין במלוא אוני,
2022,
השוו עם שורשיי
מ-2008
צילום: מאיה רונן

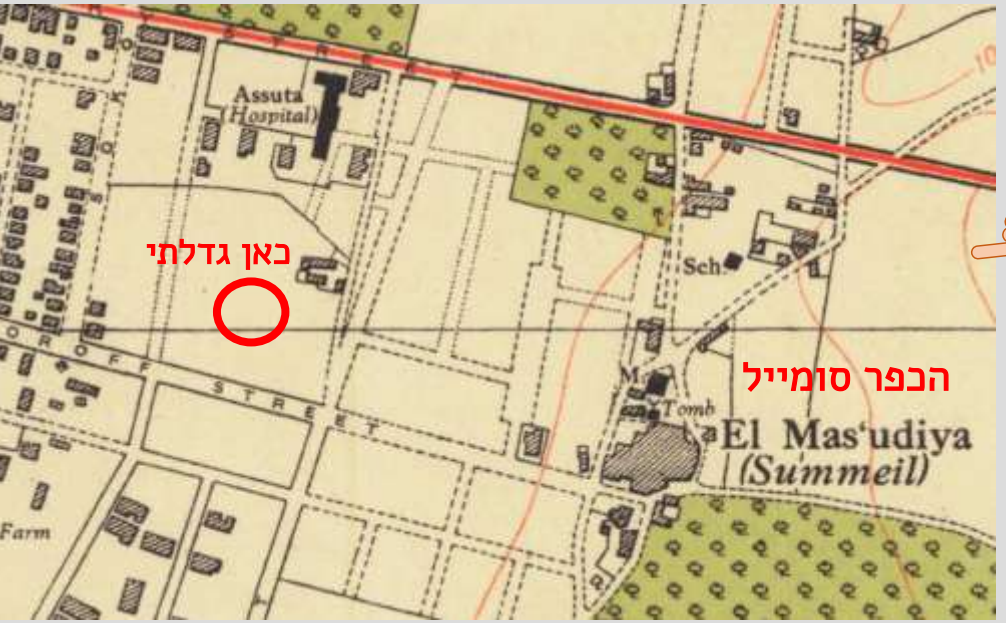
גזעי המרכזי קוטרו כשני מטרים ובשל התפשטות שורשי האוויר שלי אני מכסה כיום שטח של דונם קרקע. במהלך חיי חסו בצילי תלמידים לרוב ובכך הייתי מקום מפגש ותחילת חיים לזוגות רבים. עד היום אני אחת מהאטרקציות בבית הספר ורבים פוקדים אותי בביקורם במקום.

תות שחור

בגינת מלץ, רחוב אמסטרדם 3

זה אני,
כיום,
בגינת מלץ,
2024

מיקומי ביחס
לכפר סומייל על
מפה משנות
ה-1930

אני בגינת מלץ,
2024

אני שריד של בוסתני הכפר הערבי סומייל ששכן כמה מאות מטרים מזרחה ממני. נטעו אותי צאצאי משפחות צראפי ודג'בארה שהגיעו לכאן בשנות ה-1830, וזה הסיפור. בסוף המאה ה-19 נעשה ניסיון לפתח בארץ תעשיית משי גם בחברה היהודית

מצגת אין כמו ההווה של העבר

אלה פרותיי

מקור:
אתר "המשתלה – תות עץ"

גזעים שְׁבעֵי ימים, 2024

הכיכר המגנה עליי, 2024.

וגם בערבית. הניסיון לא צלח אך הוא הותיר מאחוריו עצי תות, שהיוו בסיס לתעשייה, במקומות שונים. במסגרת זו אותי נטעו בשטח החקלאי של הכפר סומייל. עם התמוטטות הענף בשנת 1905, החלו לכרות את עצי התות בקרבתי ועם השנים נמכרו האדמות לבניית בתי מגורים של העיר המתפתחת. נותרתי בודד, שְׁבע ימים, במרכז גינה ציבורית בשם גינת מלץ שהוקמה עוד בשנת 1935 בסביבת מבנה של מפעל המים שנבנה כאן. הגינה שופצה בשנת 1988 בתרומת משפחת מלץ.

תות לבן

בפינת הרחובות הדולפין
והשחף ביפו
(צפון השכונה המרונית)

אני בשלכת, חורף 2024

בדומה לעמיתיי מגינת מלץ שבצפון העיר, גם אני שריד מתעשיית המשי שהתפתחה בשלהי המאה התשע עשרה בארץ ישראל ולא צלחה. אולם, שלא כעמיתיי, נטעו אותי התושבים המרונים שהגיעו מלבנון והתיישבו בעיר העתיקה של יפו במחצית המאה ה-19. עם הריסת חומות העיר הם היו הראשונים להתיישב בצפון שכונת עג'מי ולקראת סוף המאה הם נטעו עצי תות והחלו לפתח את תעשיית המשי.

כפי שקרה בכל האזור, תעשיית המשי נכשלה. ממטע עצי התות נותרתי אני לבדי ועל שטח המטע שנכחד נבנו בתי מגורים והתפתחה שכונה הידועה כיום כ"שכונה המרונית". שכונת יוקרה משופצת ביפו. ואני, צומח כיום ממש מול החומוסייה הידועה ביותר בעיר – החומוסייה של אבו חסאן ברחוב הדולפין 2. מתאים לי כעץ מורשת, שריד לתעשייה של פעם, לגדול לצידו של מוסד קולינרי המנציח את תרבות האוכל המקומית. ולא לשכוח, יש ממני תצפית מרהיבה על הנמל ועל העיר העתיקה.

אני צופה על העיר העתיקה של יפו מדרום לצפון, קיץ 2022

זו תולעת המשי שכמוה אכלו מעלוותי

התותים הלבנים שלי

צילום: משה גלעד, 2019

מצגת אין כמו ההווה של העבר

ועוד משהו אישי – עץ התות שבחצרנו

(אהבת ציון 27)

ביתנו נבנה בשנת 1970 ובחצרו גדל עץ תות לבן. אף אחד מהשכנים אינו זוכר את נטיעתו. "הוא היה על המגרש". עץ זקן. בדקתי במפה משנות 1930 והסתבר שביתנו ניבנה על מטע לשעבר. בדיקה נוספת מעלה את הסברה שהמטע היה שייך לכפר ג'מאסין אל-ערבי שמצפון, או שהיה שייך לכפר סומייל שמדרום-מערב לנו. לפיכך, ייתכן שבדומה לעץ התות שבגינת מלץ, גם עץ התות שלנו היה חלק מתעשיית המשי של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. אמנם זו רק סברה, אך היא מתאימה למצגת הנוכחית ואנו נהנים מתותים לבנים. וזה העיקר.

אין כמו ההווה של העבר

ולסיום, עצי מורשת בשירה ובמקורות

מתוך: אָנָאר בָּאלְחִ'י – ביוגרפיה סופית דמיונית

פרח **עץ השיזף** שקלעת בשיערי התייבש כבר מזמן.
גם אני.
אני יושבת בבקתה שלי וקולעת מעשבי השדה מחצלת לגופי,
יש בי ריח של שדות וחוגלות בר.

עץ התות

מילים: אהוד מנור
לחן: נורית הירש

גדלתי בתוך **עץ התות** בחצר
בתוך תותים בשלים וסמוקים.
גדלתי בתוך ענבים ושקדים
בעלים כחלחלים וירוקים.
גדלתי בתוך רעפים אדומים
בתוך טיפות הגשם החמות
גדלתי בתוך צפצפות וברושים
בחשכת אישוני עיניים עצומות

ערב

מאת: חיים גורי

אָפֵל ואפרפר עַל רֶקַע השמיים
פָּשְׂטָה מַלְכוּת צְלָלָיו שֶׁל **פיקוס** רַב עָנָף
הוּא נָם דוּמָם דמומה אֱמֶת הַמַּיִם
וְעֵרֶב מרטט כַּעֵדֶר עננִיו.

בראשית כ"א:ל"ג

וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־שָׁם
בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עוֹלָם:

גן השקמים

מילים: יצחק יצחקי
לחן: יוחנן זראי

היה היו כאן פעם **שקמים**,
חולות מסביב וגם נוף.
העיר תל אביב של אותם הימים
היתה בית בודד על החוף.
ויש לפעמים נערכו ישיבות
מתחת שקמים אז בצל,
וליד העצים צחקו הבנות
וענו בזמרה: "הי ילל".

כן, זהו, כן, זהו,
זה **גן השקמים**.
היו גם כאלה
אי אז בימים.

מקורות:

- גלון, ישראל, "עצי מורשת בישראל – מסקנות מ-30 שנות מעקב אחר עצים בוגרים בישראל", **אקולוגיה וסביבה** 12(1), 2021
- **היער העירוני – כל המידע על העצים בעיר**, אתר עיריית תל אביב
- **העצים של תל אביב, "עצים"**, אתר עיריית תל אביב
- ירון בלסלב, **העצים שקדמו לעיר**, החברה להגנת הטבע ומשרד החקלאות, 2012
- עומר בן אשר, **מיפוי עצי מורשת בישראל**, אתר *פריסת עצי מורשת בישראל*, משרד החקלאות וביטחון המזון
- **עצי שקמה בתל אביב**, ויקיפדיה
- תצלומים בהם לא מופיע שם צלם או מקור, או שהם ישנים: אליהו שטרן

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [12/2024]

תחקיר, צילום וכתיבה: פרופ' אליהו שטרן

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת